

Lakáshiány és hajléktalanok a fővárosban 1873-1900

Bevezetés

A városegysítést követő évtizedekben Budapest viharosan urbanizálódó nagyváros volt. A gazdasági fellendülés a népességszám is gyorsan gyarapodott, a főváros lakossága a 19. század utolsó harmadában a kétszeresére növekedett.¹ Az építőipar azonban nem tudta követni ezt a gyors növekedést, így az 1870-es évektől már szembetűnő Budapest túlszűfolttsága.² A lakáshiány nem került el a városvezetés figyelmét, az 1870-es évektől foglalkoztak a kérdéssel.

Jelen dolgozat célja, annak felvázolása, hogy az otthontalanok helyzetét milyen szempontokból kiindulva közelítette meg a fővárosi tanács lakásüggyel foglalkozó bizottságai, illetve az intézményes hajléktalan-ellátás elemeinek bemutatása. „*A páratlanul álló túlszűfolttság elburkolta a hajléktalanságot*”³ Schuler Dezső a Hajléktalanság címen írt összefoglaló munkájában így jellemzi a 19. század végét. Tanulmányomban ezt a problémát az ellenkező oldalról közelítem meg. A lakásügy napirendre kerülése a fedél nélküliek otthonhoz juttatásával foglalkozó felszólalásokat is generált. Az első részben azzal foglalkozom, hogyan jelennek meg a hajléktalanok a fővárosi tanács lakáshelyzet javítására irányuló terveiben.

Ez a társadalmi réteg most is nehezen megragadható, és nagyon különböző körülmények között élő embereket érint. Az eltérő viszonyokat a terminológia is megkülönbözteti, eszerint beszélhetünk *fedél nélküliekről, effektív hajléktalanokról, lakástalanokról és otthontalanokról*.⁴ Az általunk vizsgált korszakban sem homogén azok csoportja, akiknek a lakhatásuk problematikus. Különbséget kell tennünk a pincelakások lakói, az ágybérllők, az intézetben, menhelyen élők, a nem lakás céljából készült épületekben és a köztereken, parkokban meghúzódó emberek között. Dolgozatomban választ keresek arra,

¹ Bácskai Vera –Gyáni Gábor –Kubinyi András: Budapest története a kezdetektől 1945-ig. Budapest, 2000. 142.o.

² Lásd: Umbrai Laura: Szociális kislakásépítés Budapesten. Budapest, 2008.

³ Schuler Dezső: A hajléktalanság kérdése a székesfővárosban. Budapest, 1935.5. oldal

⁴ Győri Péter: Hajléktalanok –Szavak és számok hálójában, Beszélő, 2005. 10. évf. 3. sz.

hogyan a fővárosi szociálpolitika kiket tekintett hajléktalannak, milyennek látta őket és hogyan ítélte meg helyzetüket.

A lakáshiányt és zsúfoltságot elemző vitákon és beszédeken keresztül figyelemmel követhetjük, hogy mely események kapcsán került a fővárosi tanács látókörébe a hajléktalanság. Elemzésük rámutat arra, melyek voltak azok a gondok, amik elkerülhetetlenné tették a hatósági intézkedést. Az, hogy a felmerülő problémákat milyen eszközökkel próbálták kezelni, lehetővé teszi, hogy pontosabb képet alkossunk a korszak szociálpolitikájáról.

A második részben a Hajléktalanok Menhelye Egylet tevékenységét mutatom be. Ezen keresztül rekonstruálható a hajléktalanok intézményes ellátásának elemei, illetve a menhelyek jellemzői. Ennek segítségével elemezhetőek a hatóságok és az egyletek együttműködési formái.

A fővárosi tanács és a lakásügy

A Neményi –féle tervezet és lakásügyi bizottság

A lakáshelyzet megoldását célzó javaslatok már az 1873-as városegysítést megelőzően is születtek. Hoffmann Pál országos képviselő 1869-ben interpellációjában egy olyan bizottság felállítását javasolta, amely felméri a tényleges viszonyokat, és megállapítja, milyen eszközöket alkalmazhat a kormány ezek javítására.⁵ A bizottság ülésére meghívták Lampert Lajos polgármestert is, illetve segítséget kértek a fővárostól a szükséges adatok beszerzéséhez. A Hoffmann Pál által összeállított kérdőív a rendelkezése álló lakások mennyiségéről, a lakások építési költségeiről és az egyes kerületek infrastrukturális ellátottságáról, valamint a lakbérek nagyságáról kért tájékoztatást. Ez a kezdeményezés elsősorban az épületekre koncentrált, figyelmen kívül hagyott egyéb társadalmi tényezőket.

Az első átfogó lakáskonceptió Neményi Ambrus nevéhez⁶ fűződik. Neményi interpellációjában hívta fel a figyelmet a főváros lakásügy tarthatatlanságára. Ebben hivatkozik arra, hogy a társadalom alsó rétegének helyzete veszélyezteti Budapest presztízsét, és a romló közbiztonság a város valamennyi lakosára kihatással van. Felszólalásának hatására 1883 júniusában egy vegyes bizottságot alakítottak a középítészeti, közegészségügyi és

⁵ BFL IV.1407.b. 1138/1884

⁶ Neményi Ambrus (1852 -1904) –hírlapíró, 1882-től fővárosi törvényhatósági képviselő, 1884-től országgyűlési képviselő.

penzügyi bizottságok tagjaiból. Ennek célja az volt, hogy felmérje a lakáshiány okait, és javaslatokat tegyen azok gyors és hatékony megoldására.⁷ Neményi Ambrust bízták meg a javaslat kidolgozásával. A bizottság meghatározta, hogy mely csoportok álljanak a vizsgálat fókuszában: *„Ezen javaslat különös figyelemmel lesz a középosztály, nevezetesen a kisebb hivatalnokok és kézművesek, valamint a gyári munkások lakviszonyaira, végre pedig a hajléktalanok ügyére, mely a fővárosnak eddig egy állandó baját képezte.”*⁸

Neményit felkérlik annak az elemzésére is, hogy a fennálló helyzet javításában milyen szerepet vállaljon az állam és a főváros, illetve tegyen javaslatot arra, hogy mindezt milyen eszközökkel lehetne elérni. Neményi a kérdést teljes komplexitásában látta, felszólalásában kifejtette, hogy mélyreható változtatásokra lenne szükség ahhoz, hogy az évtizedek során kialakult helyzetet kezelni tuják. Ennek hiányában a lakásviszonyok és az érintettek életkörülményei folyamatosan romlani fognak. A lakáshiányt négy tényezővel magyarázza: *lerombolások, a gazdagabb osztályok lakásszükségletei, bevándorlás, természetes szaporodás.* Mégis, amikor koncepcióját megvitatják, leszögezi, hogy a lakáskérdést teljes egészében lehetetlen megoldani, célja az, hogy a hiány által okozott problémákon lehetőség szerint segítsenek.⁹

A kérdést két oldalról közelítette meg. Egyrészt a kisebb és olcsóbb lakások szaporításának lehetőségeit, másrészt a túlszűfolt, egészségtelen lakások felszámolásának feltételeit járja körül. Munkájához statisztikai adatok mellett saját tapasztalatait is hasznosította, a fővárosi rendőrség és kerületi magánorvosok kíséretében látogatott el tömegszállásokra és pincelakásokba.

A lakáshiány megoldását Neményi a családi házak építésében látta. A hajléktalanokkal kapcsolatos javaslatában a menhelyekre tér ki, illetve értekezik a túlszűfolt és a pincelakásokról is. A menhelyekről szóló fejezet a hajléktalanok ellátását átruházza az egyletekre, viszont ígéretet tesz anyagi támogatás juttatására. A tanács ezt 1885-ben elfogadta, némileg módosított formában, mely szerint férfiakat és nőket külön kell

⁷ BFL IV.1407.b. 1138/1884

⁸ Neményi Ambrus: Jelentés a Budapesti lakásügy tárgyában. Budapest, 1883.

⁹ A lakásügyi bizottság jegyzőkönyve június 17. BFL IV. 1407.b 1138/1884

elszállásolni. Kibővítették az egyletnek ajánlott 200 Ft-os támogatást azzal, hogy ezen felül elkülönítenek a költségvetésben bizonyos összeget menhelyek támogatása céljából.¹⁰

A javaslat indoklásában részletesebb információkat kapunk arról, milyen jellemzőket társított Neményi a hajléktalanokhoz, milyen életkörülmények tették számára indokolttá azt, hogy valakit ebbe a kategóriába soroljon. A menhelyek ügyét együtt kezeli a tömeges szállókéval, mivel az innen kilakoltatott egyének elhelyezéséről valamilyen úton gondoskodni kell. Leírást ad arról, hogy jellemzően kik is laknak ezekben:

„Van ugyanis Budapesten az úgynevezett flottans lakosságon kívül (mely különben nem áll mindig éppen csavargókból, hanem melyhez nálunk gyakran még műveltebb egyének és a jobbmódú osztályok számos, ruinált existenciája is csatlakozik) egy nagy (többnyire tótajkú) munkástömeg, mely az évnek csak egy részében tartózkodik itt. Munkájuk jóra való, egészen chinaiasan fukarkodó nép ez, mely lakást soha sem fogad, hanem a fővárosban való tartózkodás ideje alatt ezen tömeges szállókban tölti éjjeleit. Közkórházainkban gyakran első tekintetre felismerik az ily helyekről érkező egyéneket.”¹¹

A csavargók és idénymunkások mellett ide sorolja azokat a cselédeket is, akik cselédszerzőnél tartózkodnak illetve a kézművesek szállóit is. Ennek a rétegnek közös jellemzője az állandó mozgás, a folytonos vándorlás. Koncepciója szerint ezeket a csoportokat csak akkor lehet eltávolítani a rossz higiéniai és erkölcsi körülmények közt levő szállásokról, ha helyette

¹⁰ 14.§ Azon célból, hogy oly szegények, kik közegészségi okokból vagy más körülményeknél fogva lakásaikból kiszállásoltatnak, nembeli elkülönítés mellett, ideiglenesen elhelyeztessenek, a főváros, mely a hajléktalanok menhelyét eddig hathatósan támogatta; minden újonnan keletkező hasonló emberbaráti intézményt, mely megbízható és a fővárosban ismert polgárok vezetése alatt áll, jövőre is esetről esetre minden lehető segéllyel támogatni kész s e célra a most létező intézménynek adott s ezután is adandó segélyen kívül évenként bizonyos összeget költségelőirányzatba fölvesz, de a segélyt igénybe venni óhajtó újabb menhelyekre nézve a felügyeleti jogot föltétlenül kiköti.

A fővárosi törvényhatóság a menhelyek támogatása címén a szükséghez képest évenként bizonyos összeget fog költségvetésébe felvenni és hajléktalanok menhelyének addig adott és ezután is adandó segélyen kívül. BFL IV.1407.b. 1138/1884

¹¹ Neményi 1883. 95.o.

biztosítanak számukra hasonlóan olcsó lakhelyet. Ezt a funkciót tölténék be a menhelyek, ahova szigorú rendőri intézkedések keretében költöztetnék át a lakókat. Ahhoz, hogy ilyen módon megfelelő körülményeket tudjanak biztosítani, szaporítani kell a menhelyeket, minden szegényebb városrészben fel kell állítani egyet. Amennyiben nincs elég befogadó hely, a kilakoltatott emberek az utcára kényszerülnek, ami a közbiztonságot veszélyezteti. Kiemeli annak a fontosságát, hogy továbbra is fenn kell tartani a menhelyeken az ott töltött éjszakákért fizetendő szállásdíjat. Ellenkező esetben „koldustanyává” válnának ezek az intézmények. A menhelyeket tehát kifejezetten azoknak tartanak fenn, akik valamilyen kereseti forrással rendelkeznek.

Fenntartó szempontjából a már működő rendszert javasolja megőrzésre, melyben az ellátást a főváros támogatása és ellenőrzése mellett magánemberek vezetik. A lakásügy megoldását a tanácsstagok alapvetően a lakások számának szaporításában látták. Az egyes nézetek abban tértek el, hogy milyen formában, és hogyan kell ezeket megépíteni. A megvalósítás formáinak tekintetében két nézőpont ütközött: a családi házak építése és a kislakások szaporítása mellett érvelőké.¹² Neményi javaslatának sarkpontja a családi házak építése volt. Ezzel szemben azok az érvek merültek fel, hogy ez drága, olyan területeken képzelik az építkezést, amelyeken hiányzik az infrastruktúra. Kőrösi József arra hivatkozik, hogy családi házból olyan sok kellene (1500), hogy az már egy kisebb város felállításával érne fel.

A javaslat vitája során abban valamennyi jelen levő egyet értett, hogy a hajléktalanok számára menhelyek létesítése a megoldás. A menhelyekre, mint átmeneti intézményre tekintettek, addig van rájuk szükség, míg az egészségtelen lakásból kitelepített személyek abban az időszakban tartózkodnak, míg számukra jobb megoldást nem találnak. Fodor József (a lakásügyi bizottság tagja) javaslata szerint, ebben nem lehet egyedül a jótékony szervezetekre támaszkodni, a hatóságoknak kell gondoskodni arról, hogy a hatósági kitelepítések során hajléktalanná vált embereknek ideiglenes otthont biztosítson, lakbér fejében, akár rendészeti erők bevonásával. Abban azonban, hogy a főváros e célra menhelyeket illetve szükséglakásokat építsen, a bizottság többi tagja nem támogatta őt. Általános elvként azt fogadták el, hogy a kiszállásoltak helyzetéről a főváros gondoskodni

¹² Lakásügyi bizottmány jegyzőkönyve 1883. június 17. BFL IV. 1407.b. 1138/1884

fog.¹³ Neményi javaslata nyomán 1885-ban született rendelet, melyben többek között szabályozták az ágybérlok számát, szankciókat léptettek életbe a túltömött lakások ellen és kimondták a menhelyek anyagi támogatását.

Zsúfolt lakások és tömeges éjjeli szállók az 1893. évi összeírás tükrében

Az 1890-es években Gerlóczy Károly előterjesztése és a koleraveszély adott újra nagyobb nyomatókot a lakásügynek. Gerlóczy interpellációját követően a belügyminiszter leiratban fordul a fővárosi tanácshoz.¹⁴ Ebben a leginkább fenyegető problémának az egészségügyi viszonyokat tekintette. Mivel kizárólag rendőri intézkedésekkel ezek a gondokat nem látta megoldhatónak, a viszonyok gyökeres javítását tűzte ki célul. Ehhez azonban szükségesnek tartotta a helyzet teljes körű ismeretét, amit statisztikai jellegű felvételtől várt. Utasítást adott arra, hogy írják össze a tömeges éjjeli szállásra használt menedékhelyek számát, egészségügyi jellemzőkkel kiegészítve, illetve vegyék fel az itt talált személyek adatait. Az adatfelvétel végrehajtásához rendőri segítséget is ígért.

Az összeíró bizottságok a munkát 1893. március 1-től április 7 –ig végezték,¹⁵ a koordináló szerepet az egyes kerületek vezetői látták el. A felvétel összeírási jegyzékek alapján zajlott. A megvizsgálandó lakások listáját az előjáróságok az 1891-es népszámlálás adataiból kiindulva illetve az egészségügyi bizottság és a hatósági orvosok feljelentéseit vették figyelembe. Ezen a túlsúfolt lakások, pincelakások és éjjeli menedékhelyek listája szerepelt. A menedékhely ebben az esetben nem a hajléktalanok menhelyét jelenti, hanem az éjszakai szállókat. Az adatokat külön erre a célra összeállított űrlapokra vezették rá, ezeket Kőrösi József, a Statisztikai Hivatal igazgatója szerkesztette. Az összeírók megvizsgálták a lakás állapotát (építőanyag, padlózat, világosság, nedvesség, fűtés), méreteit és rögzítették azt is, hány személyt találtak az adott helyen. Végül az adatlapra fel kellett vezetniük, milyen intézkedéseket javasoltak. A személyekre külön űrlap vonatkozott. Az alap adatok mellett rákérdeztek a foglalkozásra is. Leírást készítettek arról, hány ágy állt a rendelkezésükre és hány személy aludt bennük, illetve azokról az esetekről is, mikor nem az ágy szolgált

¹³ Lakásügyi Bizottmány ülésének jegyzőkönyve, 1883. november 12. - BFL IV. 1407.b. 1138/1884

¹⁴ BFL IV. 1407.b.473/1893.

¹⁵ BFL IV. 1407. b. 1138/1884

fekhelyül. Rögzítették a fertőző betegségekben szenvedők számát, és betegségük jellegét is.¹⁶ Az összeírások végrehajtásánál arra törekedtek, hogy még május előtt elvégezzék a feladatot, mivel nyáron a kedvezőbb időjárás miatt kevesebben vannak a lakásokban, ilyenkor többen töltik a szabad ég alatt az éjszakát. A lakások állapotát nappal is felmérhették, de az ott lakók adatait csak este, mivel ekkor volt nagyobb esélye annak, hogy a legtöbben a lakásban vagy menedékhelyen tartózkodjanak.

Az adatokat a Statisztikai Hivatal dolgozta fel, eredményeit Körösi József foglalta össze. Összesen 5536 lakást és 79 éjjeli szállót vizsgáltak meg. A lakásokból 2749 –et, azaz körülbelül a felét nyilvánították ténylegesen túlszűfoltnak, ezekben összesen 20 485 személyt találtak. Zsűfolttságot az egy főre jutó levegőtartalom alapján határozták meg. Amennyiben ez 10 m³ alatt volt, akkor a lakás zsűfoltnak számított. Bevezettek egy másik kategóriát, ez pedig a *túl népes* lakásé, ami annyit jelentett, hogy egy lakható részben négynél több ember szállt meg. Az ilyen lakások a túlszűfoltak 2/3-át tették ki. Külön kezelték azokat az eseteket, mikor a család nagysága okozta a zsűfolttságot, ez az esetek 1/6-át jelentette. Az éjjeli szállók esetében valamennyit zsűfoltnak találtak, ezekben összesen 1238 személyt írtak össze.

A lakásokban a zsűfolttság egyik jellegzetes eleme, hogy egy ágyban többen is alszanak illetve, hogy a pusztai földet, szalmazsákokat, pokrócokat esetleg asztalt használnak fekhelyül. A szállókban is hasonló a helyzet, ezek a korszakban hatósági ellenőrzés alatt álltak. Bár a statisztikai adatok szerint itt kedvezőbbek a viszonyok, itt is hasonló körülményekről számolnak be, mint a lakásokban. A helyiségek fizikai állapotát tekintve a legsúlyosabb probléma a nedvesség, és a penész, ami leginkább a pincelakások sajátossága.

A felmérés eredményeiknek fényében Körösi szerint első lépésként körülbelül 6–7000 számára megfelelő lakhelyet teremteni, ami *„nagy igényeket fog támasztani úgy a hatóság, mint a társadalom áldozatkészsége iránt”*¹⁷

¹⁶ BFL IV. 1407.b.473/1893

¹⁷ BFL IV. 1407.b. 1138/1884

Gerlőczy Károly - új lakásügyi bizottság

1893-ban a fentiekben bemutatott kezdeményezésből kiindulva az összeírások lebonyolításával párhuzamosan újra megalakult egy lakásügyi bizottság: „*A lakásügyek és az ezzel kapcsolatos egyézségi ügyek felügyeletére s az egységes irányítás érdekében egy központi bizottság alakíttatik.*”¹⁸ A bizottság húsz tagból állt, akiket a közgyűlés választott három évre, úgy, hogy minden kerületet képviselje valaki. A hatáskörük az ellenőrzésre és javaslattételre terjedt ki. A felügyelet elvégzéséhez jegyzéket kaptak a pincelakásokról, a túlsúfolt lakásokról, az éjjeli szállókról és a hajléktalanok menhelyeiről. Elnöke Gerlőczy Károly, aki ebben az időszakban alpolgármester illetve a Központi Járványbizottság elnökei is egyben.

Újra megfogalmazták azt a nézetet, miszerint összetett problémáról van szó, az egyes tünetek kezelése nem megoldás, hanem átfogó intézkedésekre van szükség, melyek figyelembe veszik a gazdasági, egészségügyi és rendészeti szempontokat is. A hajléktalanokkal kapcsolatban szintén a menhelyek létesítésének fontosságát emelték, ki, ehhez minden anyagi és erkölcsi támogatás megadását szükségesnek tartották. Szerepük nemcsak az, hogy fedelet biztosítson az otthontalanoknak, hanem erkölcsi nevelő jelleget is tulajdonítanak neki: „*befogadandó egyének rendre és tisztaságra szoktattatnak az által, hogy ruhájukat tisztítani s ágyaiknak elfoglalása előtt magukat megmosdani kötelesek, igen alkalmasak az általános köztisztasági érzék felébresztésére és előmozdítására, mely a legtöbb biztosítékot nyújtja a jó és egészséges közállapotra.*”¹⁹

Tervszerű menhelyépítkezést tartottak kívánatosnak. Az elképzelés szerit minden olyan kerületben kellene egy, ahol nagyszámú munkás lakosság él. Az épület szerkezetét tekintve az egyszerűséget illetve közegészségügyi szempontokat részesítették előnyben.

A túlsúfolt lakások és lakóik

A túlsúfolttság számszerű kritériumairól az 1893-as összeírásnál már esett szó, ez az 1885-os szabályon alakul. Kiegészítésül felidézzük Neményi véleményét: „*Túltömött lakásoknak azok tekintetnek, melyekben egy szobában nyolcnál több ember tölti az éjszakát, 2 gyermek egy*

¹⁸ 1893. június 21-i közgyűlés jegyzőkönyve. BFL IV. 1407.b. 1138/1884

¹⁹ Gerlőczy 1883. 137.o.

felnőtt embernek vétetvén”²⁰ A zsúfoltság megakadályozása érdekében 1885-ben hatósági engedélyhez kötötték azokat a szállókat, ahol öt személynél többet szállásolnak el. Az engedély megszerzéséhez be kellett mutatni a háztulajdonos hozzájárulását ahhoz, hogy a lakását ilyen célra használják. Szükséges továbbá a kerületi orvos bizonyítványa a lakás egészségügyi állapotáról és arról, hány ember befogadására alkalmas egészségügyi szempontból. Emellett a kiadott szobáknak rendelkezniük kellett ágyakkal, amiket napközben sem távolíthattak el. Az engedélyezett szállókat a kerületi orvos felügyelete alá helyezték, a szabályszegést az első esetben pénzbírsággal, 3 bírság után pedig kilakoltatással szankcionálták. A szabályrendelet a zsúfolt lakások esetében is hasonló intézkedéseket helyezett kilátásba.

A fővárosi statisztika szerint 1881-ben a lakosság 12, 3%-a (43 815 fő), 1891-ben pedig 13,2% (64 106 fő) élt túlszúfolt lakásban.²¹ 1901-ben ez az arány a lakosság 10, 3%-a, összesen 77 696 fő.²² Gerlóczy Károly jelentésében az 1891. évi népszámlálásra hivatkozva azt állítja, 60 000 ember él ilyen körülmények között. Négy csoportra osztja őket:

1. *„Az elsőbe azok tartoznak, a kiknek egyáltalán semmijük sincsen, legtöbbnyire magában álló munkások, a kik állandó keresletet nem találnak s épp ezért folyamatosan vándorolnak*”²³ Az utóbbi kategóriába tartozókat úgy jellemzi, fontosabb számukra, hogy a szállásuk olcsó legyen, mint az egészséges lakáskörülmények. Ennek ellenére, ha ugyanazon az áron tisztább szállást kapnának, ezeket választanák. Számukra kell menhelyeket és szükséglakásokat létesíteni.

2. *„A második csoport: nincsen bútoruk, nem kívánnak ugyan teljesen önállóan magukban lakni, de szeretnék, ha olcsó, egészséges, tiszta s viszonylag kényelmes lakásban másod-vagy harmadmagukkal lakhatnának, a hol csekély, talán csak egy kis bőröndben tartott holmijukat is biztonságba helyezhetnék*”²⁴ Gerlóczy szerint ők vannak a legjobban kitéve a lecsúszás veszélyének. Bennük az igény megvan arra, hogy normális körülmények között éljenek, de mivel kénytelenek zsúfolt lakásban lakni, környezetük ezt a hajlamukat

²⁰ Neményi 1883. 44.o.

²¹Thirring Gusztáv (szerk.) *Budapest székesfőváros Statisztikai Évkönyve 1894.* Budapest, 1896. 37.o. 76. táblázat

²² Thirring Gusztáv (szerk.) *Budapest székesfőváros Statisztikai Évkönyve 1899-1901.*Budapest, 1904. 24.o. 43.táblázat

²³ Gerlóczy 1893. 129.o.

²⁴ U.o. 138 -139.o.

veszélyeztetni, ezáltal könnyen a társadalom veszélyes tagjaivá válhatnak. Nekik a házak udvaraiban kellene könnyebb szerkezetű épületeket felállítani.

3. *akik akarnak is önállóan, csakis családjukkal külön kis lakásokban lakni, ha a lakás évi bére jövedelmük ezen célra felhasználható részét túl nem haladná*²⁵ Ennek a csoportnak a legalkalmasabb az lenne, ha munkásházakat építenének, ahol a családok elkülönülve, rendezett körülmények között lakhatnának.

A felosztás szubjektív, inkább benyomásokat és sztereotípiákat tükröz, mint alapos kutatások eredményeit. Az viszont kiolvasható belőle, hogy a szegénységet, és vele együtt a hajléktalanokat etikai szempontból hogyan ítélték meg. Azt, hogy milyen körülmények között élnek azok, akiknek nincs állandó, biztos otthonuk a gazdasági körülményeken és a személyes válsághelyzeteken kívül összekapcsolták az egyén jellemével is. Különbséget a zsúfolt lakásokban élők tömegében aszerint határozták meg, hogy kiben milyen *igény* van a tisztaságra.

A lakásviszonyok javításához az állam, a város és a társadalom együttműködését tartja szükségesnek. Az állam feladata az adókedvezmények megadása, és az ipari vállalatok kötelezése munkásházak építésére. A főváros felelőssége, hogy végrehajtsa az ügyben hozott szabályrendeleteket, új szükséglakásokat építsen, és olcsó telkekkel ösztönözze a menhelyek és munkás –családi házak építését. Javasolja mintaházak létesítését, mivel arra számít, hogy a példa majd követőket vonzz. Menhelyek építését, csakúgy, mint Neményi, Gerlóczy is a társadalom feladatának tartotta, bár ő már nagyobb mértékű támogatást javasol. Az ő feladatuknak az is ezen kívül, hogy a köztisztaság iránti igényt megteremtsék. Gerlóczynál sokkal hangsúlyosabbak a tisztaságra vonatkozó kitételek, hisz a jelentést egy kolerajárvány után írja, és ő maga volt a járványügyi bizottság elnöke is: „*a közegészség mindenk felett áll, mert csakis a jó közegészségi állapotok mellett remélhető a társadalom fejlődése, megizmosodása s munkabírása, mi nélkül sem a község, sem az állam érdekei ki nem elégíthetők.*”²⁶

Pincelakások, kilakoltatások

²⁵ U.o. 139.o.

²⁶ Gerlóczy 1893. 173.

A pincelakások legszembetűnőbb ismérveik rossz egészségügyi, higiéniai körülményeik. Sötétek, nem jól szellőztethetőek és penészesek. A járványok megakadályozása érdekében fontosnak tartották ezek felszámolását. 1881-ben a zsúfolt lakásokban élők 25,5%-a, 1891-ben 26,9% élt pincelakásban.²⁷ A pincelakásokat azonban nem lehetett teljesen felszámolni, ennek oka, hogy az itt élők nagy része nem tudott más lakásba költözni.

Az 1885-ös rendelet osztályokba sorolja a pincelakásokat, azok állapota alapján:

- a) Kielégítők
- b) Tűrhetők
- c) Veszélyesek²⁸

Az első osztályba tartozó pincelakások továbbra is lakhatóak. Ennek feltételei a megfelelő belmagasság, a szellőztethetőség és a világosság. A tűrhető lakások esetében 6 hónap türelmi időt irányoz elő a viszonyok átalakítására, ennek leteltével kiürítésre kerülnek. Veszélyesnek minősül az a pincelakás, melynél átalakítással sem érhetőek el az előírt feltételek, ezeknek minél gyorsabb kiürítése szükséges.

A kortársak ezt a jelenséget nemcsak anyagi körülményekkel indokolják, hanem az itt élők jellemével is: „*a szegényebb nép bizonyos osztálya előszeretettel viselkedik a pincelakások iránt, s kész inkább magasabb bért is fizetni és maga könyörög a hatóságnál, hogy csak hagyják meg*”²⁹ ... „*a középosztály rendszeresen és pontosan fizet, lakását nagyobb rendben és tisztábban tartja, mint a legalsóbb néposztály, melynek amellet, hogy nagy része házsártos, szomszédjával veszekedő, a tisztaságra kevesebbet ad, lakbérét apránként fizeti, albérlőket tart.*”³⁰

Eszerint az itt élőknek, a társadalom alsó rétegének nincs is igénye a tisztaságra, azért szeretik jobban a pincelakásokat, mert azokat kevésbé ellenőrzik, így több ágyrajárót tarthatnak benne. Az érvelésben az is megjelenik, hogy ezek a lakások nyáron hűvösek, télen pedig kevesebb fűtést igényelnek. A kedvezőtlen életkörülményeket az erkölcsi romlás veszélyével is társították.

²⁷ Thirring Gusztáv (szerk.) *Budapest székesfőváros Statisztikai Évkönyve 1894*. Budapest, 1896, 37.o. 76. táblázat

²⁸ BFL IV.1407.b. 1138/1884

²⁹ Fővárosi tanács ülése, 1884. július 1. BFL IV.1407.b. 1138/1884

³⁰ A lakásügyi bizottság jelentése 1884. 5. 21. BFL IV.1407.b. 1138/1884

A pincelakások és a túlszűfolt lakások esetében egyaránt a kiürítés a cél: *Arra még csak gondolni sem lehet, hogy ezen folyton szaporodó tömeget rendes lakások fogadására szoríthassuk. Azonban minél több menhelynek felállítása és szigorúan keresztül vitt rendőri szabályzat által, elvonhatjuk őket ezen barlangokból.*³¹

A kilakoltatás azonban nem volt hatékony eszköz. Az érintettek másik kerületben kerestek új lakást, így a problémát lényegében nem oldották meg, csak áthelyezték. Az is előfordult, hogy akit kilakoltattak, semmilyen más szállást nem talált. 1884 első negyedévében például hatvanan tettek panaszt amiatt, hogy lakásukból rendőri úton kirakták őket, új lakást azonban nem találtak. Ennek hatására a polgármester felhívta a figyelmet arra, hogy ne hajtsanak végre úgy kilakoltatást, hogy annak eredményeképp fedél nélkül maradjanak a korábbi lakók. A kerületi hatóságokhoz közülük azok fordultak, akik ki tudták fizetni a lakbért, de mivel nem találtak lakást, hajléktalanul maradtak. Egy részüket elutasították, némely esetben megengedték, hogy visszatérjenek korábbi otthonaikba, még ha azok nem is feleltek meg az előírásoknak³²

Szükség lakások és kolerajárvány

Mivel a kitelepítések komoly nehézségeket okoztak mind a hatóságoknak, mind az érintetteknek, már az 1880-as években újra előtérbe került a gondolat, hogy amíg nem épül elegendő kislakás, addig ideiglenesen könnyebb szerkezetű lakóházakat emeljenek a kilakoltatott személyek számára. 1872-ben a kolerajárvány miatt javasolták fabarakkok felállítását, akkor azonban ezt a tanács határozottan visszautasította:

„a kolerabizottság által indítványozott ideiglenes faalkatú lakházak emelése nemcsak a fennálló építési rendszabályokkal ellenkezik, hanem egyúttal épen egészségügyi szempontból az ellenkező eredményt szülné s a város megindított szépítését és szabályozását évekre elhalasztó és akadályozó oly telepet léptetne életbe, mely tűzveszélyes, s az ott összegyűlendő gyülekezőnép által közrendőri szempontból

³¹ Neményi 1883. 95. o.

³² Budapest Törvényhatósági jegyzőkönyve. 1884. május 14. BFL IV.1407.b. 1138/1884

felügyelet alatt alig tartható s külön rendőri osztály szervezését igénylő veszélyessége miatt tűrhető nem lenne.”³³

A szükséglakások a kezdetektől nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket. 1884 májusában Neményi beszámol két VIII. kerületi razziáról.³⁴ Ennek során egy Bem utcában felállított fabódében 150 személyt találtak. Kammermayer Károly szerint ez a szám túlzó, a valóságban csak 68 egyénről van szó. A két adat között nagy az eltérés, számunkra azonban az a lényeges, hogy mindkét szám a barakkok zsúfoltságát jelzi.

A barakkok felállítását a fővárosi tanács olyan megoldásnak tekintette, melynek segítségével gyorsan tudják kezelni a túlszűfoeltság tüneteit, még ha kevésbé hatékonyan is. Mint azt az előzőekben láttuk, korábban visszautasították, hogy a főváros saját pénzén építsen szükséglakásokat, a későbbiekben ez a nézőpont változott, ami a kolerajárványokkal függött össze. 1886-ban a tanács elrendelte szükségbarakkok felállítását.³⁵

Az 1893-as kolerajárvány árnyékában is arra törekedtek, hogy a szükséglakások számát növeljék. A már meglévő barakkokat új szobákkal egészítették ki, illetve újakat építettek. Felszólították a kerületi előjárókat, hogy a kerületi orvossal és mérnökkel együttműködve tegyenek javaslatot arról, hogy igényelik-e szükséglakások építését. Amennyiben igen, határozzák meg annak számát, és nagyságát, hogy mennyi családi szobára és mennyi közös teremre van szükség. A helyszín kiválasztásánál fontos szempont, hogy a rászorulóknak közelében legyen, hogy biztosítani tudják ott az ivóvízellátást és a szennyvíz elvezetését.³⁶ Gerlóczy Károly kifejtette, hogy gazdasági szempontból jövedelmező ezek kialakítása illetve a Hajléktalanok Menhelye Egyletnek juttatott támogatás. Azzal érvelt, hogy a barakkok bérleti díjaiból jelentős bevétel származik, az egylet tevékenysége pedig sokkal hatékonyabb, mint a hatóságoké, ráadásul ez olcsóbb megoldás.³⁷

A közgyűlés 70 000 Ft-ot különített el szükséglakások építésére. Annak érdekében, hogy számuk minél gyorsabban növekedjen, lehetővé tették magánúton történő felállításukat is, öt fő befogadására megfelelő építményeknél. Megszabták a lakbérek felső határát, egy

³³ Idézi: Győri Péter: A Hajléktalanok Menhelye Egylet. Budapest 2003. 8. o.

³⁴ Budapest Törvényhatósági közgyűlés jegyzőkönyve, 1884. május 14. BFL IV.1407.b. 1138/1884

³⁵ Umbrai 75.o.

³⁶ 1893. aug.17-i tanácsülés BFL IV.1407.b. 1138/1884

³⁷ Lakásügyi bizottság jelentése, 1893. szeptember BFL IV.1407.b. 1138/1884

szobát évenként 70–80 Ft-ért adhatnak ki. Adókedvezményekkel is támogatták a szükséglakások szaporítását. 1893-ban ilyen 8 telepen 18 épületállt. Ezekben hat kivétellel 3 közös szoba volt, külön férfiakra és nőknek. 116 szoba volt 4–6 tagból álló családok részére, és 12 szoba 6–8 tagú családoknak. Összesen 1462 személyt tudott befogadni.³⁸ Az épületek fából, szerény felszereléssel készültek.³⁹

Az V., VI., VIII., IX., és X. kerületekben Neuschlosz Ödön építtetett ilyen lakásokat, 1894 májusában kerültek átadásra. Ezek 12–14 szobás épületekből álló telepek voltak, tartozott hozzájuk mosókonyha és árnyékszék, illetve szennyvizet elvezető csatorna. Az egyes szobák nagyságáról árulkodó jel, hogy az átvételnél arra kérték a kivitelezőket, úgy helyezték el a zárat, hogy az ajtó és ablak kinyitása ne akadályozza egymást.⁴⁰

A századfordulón a főváros kerületeinek többségében állt szükséglakás, a IX. kerületben kettő is. Kivételt a II., a IV. és az V. kerületek jelentettek.⁴¹ A szükséglakások két részből álltak: elkülönített lakószobákból (családi szobák) és közös hálótermekből. Fontos szerepet tulajdonítottak a szükséglakásoknak a járvány terjedésének megakadályozásában, ebben az időszakban a kolera miatt kilakoltatott személyek díjtalanul vehették igénybe a barakkokat: *„Ha szükséglakások nem lettek volna, igazából alig lehetett volna olyan erélyesen, hatályosan és sikeresen védekezni, mint pl. az ó-budai téglagyárban, a honnan a munkások egy tetemes részét az ó-budai s miután a zárlat a munkásokra részben feloldatott, a lakástalanokat a külső –váczi-úti szükséglakásba helyeztük el.”*⁴²

1892. szeptember 26-a és december 31-e között 320 családot szállásoltak el ilyen módon, összesen 5 149 személyt. Hogy megakadályozzák a zsúfoltság kialakulását a barakkokban, hatósági engedélyhez kötötték az albérlők fogadását. A lakásokat ideiglenes szállásnak szánták, de ezt a kitűzést nem tudták megvalósítani: *„Különben tapasztaltatott, hogy ezekből a szükséglakásokból azokat, akik már egyszer bennük vannak, alig lehet ismét*

³⁸ Gerlóczy 1893. 130.o.

³⁹ A sóháztelki barakk felszerelése: „*vaságy, szalmazsák, szalma váncos, pokróc, asztal, szék, takaréktűzhely, kályha, pad, lámpa, korsó, bádorg-csupor, lepedő, törülköző, kötél, szénkanna, vizkanna, mosdótál, olajkanna, fekpád*”

⁴⁰ Jegyzőkönyv a szükséglakások átvételéről. 1894.5.1. BFL IV.1407.b. 1138/1884

⁴¹ Kőrösi József: Budapest Székesfőváros Szegényügye az 1900-1902. években. Budapest, 1905. 63.o.

⁴² Gerlóczy Károly: Az 1893. évi koleráról, Budapest 1894. 53. o.

kivinni, még ha nem is volt járvány és nem is volt indokolva az, hogy szükséglakásban helyeztessenek el.”⁴³

A főváros szabályozta a szükséglakások kezelését. A kerületi elöljáróságok felügyelete alá utalta azokat. Minden háznál felügyelőt tartottak, aki ellenőrizte a rend és a tisztaság fenntartását, beszedte a díjakat. A hatékonyabb ellenőrzés céljából 1894-ben egészségügyi őrséget állítottak fel. Feladata az volt, hogy ellenőrizze, betartják –e bennük a lakbérre vonatkozó szabályozásokat, és hogy nem laknak e többen egy helyiségben, mint amennyi az megengedett (családok ez alól kivételt képeztek). Feladata jelenteni az észlelt szabályellenességeket, és közreműködni a hatósági eljárásoknál. Önállóan nem cselekedhetnek, működésük megfigyelő, ellenőrző és megelőző jellegű.

Hajléktalan-ellátás

A Hajléktalanok Menhelye Egylet

Az állami szegénygondozást a vizsgált korszakban a községi törvények szabályozták (1871. évi XVIII. tc. és 1886. évi XXII. tc.), ezek az illető községek feladatkörébe sorolták a szegények ellátását.⁴⁴

A hajléktalanok ellátását az állami szegénypolitika társadalmi feladatként kezelte. Budapesten szegények segélyezésével, élelmezésével több egylet is foglalkozott, emellett léteztek szegényházak is, azonban egyetlen olyan jótékonyági intézmény létezett, amely kifejezetten a fedél nélkülieknek igyekezett szálláslehetőséget biztosítani, a Hajléktalanok Menhelye Egylet.

Az egyletnek szabadkőműves kötődése volt, a Régi Hívek Páholyának tagja kezdeményezéséből alakult 1876-ban. A kezdeményezés Feszty Adolf, Koechlin Ödön (az egylet első elnöke) és Gundel János nevéhez kötődik.⁴⁵ Ebben az évben segélyért is

⁴³ Közgyűlés jegyzőkönyve 1892. okt.26. BFL IV.1407.b. 1138/1884

⁴⁴ Lásd: Pomogyi László: Szegényügy és községi illetőség a polgári Magyarországon. Budapest, 2001.

⁴⁵ A menhely eredeti alapítói: Abeles Ármin S., Brüll Lipót, Daur György, Feszty Adolf, Fischer Károly, Förster Erich, Friedrich Győző, Gundel János, Günther Ernő, Häutler Lipót, Hickisch Lajos, Hiller Albrecht, Hirsch József M., Hoepfner Ármin, Hoepfner Gyula, Holz Vilmos, Hottelmann Ágoston, Hüttl Tivadar, Hutter Tivadar, Jerusalem Mór, Jónás Bernát, Kálnoky Izidor, Kistenmacher Károly, Klensky Vilmos, Klösz György, Knoblauch Sándor, Koechlin Ödön, Leipziger Vilmos, Lohr Alfred, Lorsch Frigyes, Löffelmann Vilmos, Neuschlosz Ödön, Pay'r Ede, Károly, Poppe Tivadar, Popper István F., Porges Jakab, Rieger György, Rose Thomas Edwin, Rill Imre, Schmidl Ignác, Scholz Robert, Schubert Ármin, Sommer Adolf, Spitzer Gábor, Steinebach Vilmos, Stern Bernát, Tauszig Hugo, Thomas Henrik, Uhl Sándor, Westermayer Lajos, Wiedenkiller D. Ch.

folyamodnak a fővároshoz, kezdetben a tanács erkölcsi támogatását kérték. Levelükben meghatározták céljaikat is: „*tisztán humanitarius szempontok által vezérelve hajlék nélkül maradt szegények számára menhelyek felállítása*”⁴⁶

A menhely szükségességét az emberbaráti szempontok mellett külföldi példákkal támasztották alá, arra hivatkoztak, hogy nagyobb városokban már sikeresen működnek hasonló intézmények, ezektől erkölcsi és egészségügyi szempontból várnak kedvező változásokat a főváros mindennapjaiban. A Bécsi példára való hivatkozás nyomós érv, amennyiben figyelembe vesszük Budapest kiépítésében azon törekvéseket, hogy egyenrangú városként kezeljék a két várost, illetve felzárkózási igényét a többi európai fővároshoz.⁴⁷ Az 1881-ben elfogadott alapszabályban az egyesület által kitűzött cél már némileg módosul:

„1. § A menhelyek felállítása és fenntartása, hajléktalanok időleges elhelyezése, esetleg étkeztetése céljából Budapesten, továbbá

2. § Ily hajléktalanok részére lehetőleg keresetforrások nyitása.”⁴⁸

Az egyesület igazgatója az általunk vizsgált időszakban Podmaniczky Frigyes volt, az igazgatóság tagjai között pedig Neményi Ambrus neve is szerepel.

A menhelyek anyagi háttere

Az első menhelyet 1876-ban a VII. kerületben, az Akácfa utca 24. szám alatt hozták létre.⁴⁹ Az épületben már működött egy tea –és leves osztó intézet is. Itt egy bérelt szobában huszonhat ágyat állítottak fel, ellátták mosdóhelyiségekkel és fűtéssel. A berendezéshez szükséges összeget, 900 forintot saját költségükön biztosították, a működtetést pedig a hálópénzből befolyt jövedelemmel kívánták fedezni.⁵⁰ Az intézet még az év novemberében átköltözött a Stáhly utca 6. szám alatt bérelt helyiségbe, itt már 45 ágyat helyeztek el.⁵¹ A jövőben létrehozandó új intézmények esetében már segélyre is számítottak. Vagyonukat a tagok járulékaival mellett az ágyakért beszedett díjak és adományokból, jótékonyági

⁴⁶ BFL IV. 1407.b IX-616/1876

⁴⁷ Gyáni Gábor: Budapest túl jón és rosszon. A nagyvárosi múlt mint tapasztalat. Budapest, 2008.

⁴⁸ Hajléktalanok Menhelye cz. Jótékony egyesület alapszabályai. Budapest, 1881.

⁴⁹ BFL IX. 61b/1876

⁵⁰ Podmaniczky Frigyes –Neuschlosz Ödön: Emlékirat a „Hajléktalanok Menhelye” című egyesület Alföld- utcza menházának megnyitása alkalmából, Budapest, 1888.

⁵¹ Pik Katalin: A szociális munka története Magyarországon (1817 -1990) Budapest 2001. 46. o.

gyűjtésekből befolyt jövedelem jelentette.⁵² 1879-ben az egyesület tagjai azzal a kéréssel fordultak a tanácshoz, hogy kezdeményezésükhöz anyagi támogatást kapjanak, és hogy vegyék be őket azon intézmények közé, amelyek évente rendszeres segílyt kapnak.⁵³ A tanács egyszeri 100 Ft-os támogatást szavazott meg az egyesület céljaira, de 1880-ban nem került fel a támogatott intézmények listájára. A segítelyezés ügyében kiküldött bizottság 200 Ft-os támogatásra tett javaslatot, a közgyűlés azonban ezt nem szavazta meg.⁵⁴ Az egyesület számadó jelentésében Budapest főváros tanácsa ennek ellenére alapító tagként szerepel, 200 Ft-os támogatással.⁵⁵ A főváros 1885-ben elfogadott szabályrendelet szerint minden évben elkülönít bizonyos összeget hasonló célokra, az egyesületnek juttatott éves támogatáson felül, és ezt „esetről–esetre” utalja ki.⁵⁶

A kolerajárvány veszélye szorosabbra fűzte a szálakat a Hajléktalanok Menhelye Egyesület és a város között. Tárgyalást kezdtek új menedékhely felállításáról a Külső –Váci úton és a Soroksári úton. A későbbi menhelyépítéseket hitelből fedezték, ennek törlesztését havi segítely formájában a tanács fedezte.⁵⁷ További támogatásként a város telkeket engedett át az egyesületnek.⁵⁸

1883-ban egy ilyen fővárostól kapott telken állították fel az első menhelyépületet a Rottenbiller utcában (VII. kerület) Feszty Adolf tervei alapján.⁵⁹ 1888-ban adták át a VIII. kerületben az Alföldi utcai, 1892-ben a Szegényház utcai (II. kerület), 1893 –ban a külső Váci úti (VI. kerület) menhelyeket, ezek tervezője Schubert Ármán.⁶⁰

Az egyesület a főváros támogatása mellett továbbra is számított egyéb jótékonyági adományokra. A társadalom meggyőzésében a sajtó nagy segítséget jelentett, évente gyűjtést rendeztek az egyesület számára. Ezek közül két cikknek volt kiemelkedő hatása. 1879

⁵² Hajléktalanok Menhelye cz. Jótékony egyesület alapszabályai. Budapest 1881.

⁵³ BFL IV. 1407.b. IX-4927/1879

⁵⁴ BFL IV. 1407.b IX. 6190/1879.

⁵⁵ Hajléktalanok Menhelye igazgatóságának számadó jelentése a IV. rendes közgyűléshez az 1884-ik évről. Budapest, 1885.

⁵⁶ BFL IV.1407.b. 1138/1884

⁵⁷ Dömsödi Balázs: A menhelyektől a minta –építkezésig, Korall 2001. 101.o.

⁵⁸ 2929/7 2930.hr.sz.

⁵⁹ Podmaniczky –Neuschlosz i.m. 15.o.

⁶⁰ A Hajléktalanok Menhelye igazgatóságának számadó jelentése a 4. rendes közgyűléshez az 1884. évről. Budapest. 1885 (továbbiakban Jelentés 1884.)

decemberében Neményi Ambrus a Pester Lloyd hasábjain megjelent írása felkeltette a társadalom figyelmét, a hidegben sorba álló hajléktalanok helyzetének bemutatása együttérzést váltott ki, és adakozásra ösztönözte az olvasóit. 1887-ben pedig Csávolszky Lajos gyűjtése az Egyetértésben eredményezett nagy összegű adományozást.

Elzárkóztak azonban az adománygyűjtés bizonyos formáitól, úgy mint a hangversenyek, bálók és egyéb jótékony események rendezése: *„azon szempontból indulván ki, hogy az ilyképen befolyó pénzeknek csak egy töredéke fordítható azon célra, melynek szenteltettek.”*⁶¹ A költségek egy részét a hálódíjakból fedezték, ezért azokban az időszakokban, mikor jelentősebb visszaesett az ellátást igénylők száma, az jelentős anyagi problémákat okozott a fenntartóknak.

A menhely épülete

A menhelyek elhelyezésénél fontos szempont volt, hogy abban a városrészben épüljenek meg, ahol arra a legnagyobb szükség van. Az is számított, hogy az épület ne rontsa a városképet. 1885-ben hasonló okok miatt merült fel, hogy a Rottenbiller utcai menhelyet helyezték át máshova, arra hivatkozva, hogy a VII. kerület ezen része gyorsan fejlődik, már nem olyan elhagyatott rész, mint korábban. Az áthelyezés végül pénzügyi okokból nem valósult meg.⁶² A továbbiakban a VI. és IX. kerületekben szerettek volna menhelyeket létesíteni.⁶³ A VI. kerületben 1892-től melegedő helységet működtettek, és ebben az évben tárgyalást folytattak egy ötödik intézmény felállításáról a IX. kerületben, ez azonban nem valósult meg.

Valamennyi menhely épülete két szintes volt, a tervezésnél az egyszerűsége törekedtek.

⁶¹ Jelentés 1891.

⁶² Jelentés az 1885.

⁶³ Jelentés 1892.

A menházak udvarában télen felállítottak egy ideiglenes színt, hogy a felvételre várakozókat megóvják az időjárás viszontagságai ellen.⁶⁴ A II. kerületi menhelyhez a hálótermeken kívül népkonyha és melegedő szoba is tartozott.

A menhelyek kialakítása, a külön férfi és női hálótermek egyedülálló személyek befogadására voltak felkészülve. A gyakorlat azonban azt mutatta, hogy családok, vagy legalábbis gyermekek és szülők együttesen igényeltek szállást. A hálótermekben az ágyak a falak mellett kialakított sorokban szorosan egymás mellett voltak elhelyezve. Az ágyakhoz szalmazsák, terítő és párna tartozott. Felettük egy polc volt, ide helyezték a menhelyen éjszakázók a ruhájukat.

Fontos szerepet játszott a megfelelő higiéniai körülmények biztosítása. A járványos megbetegedések elkerülése érdekében Pasteur-féle vízsűrítőt szereltek fel,⁶⁵ ügyeltek a falak újrameszelésére és a berendezés fertőtlenítésére. A menházak higiéniai viszonyait rendszeresen felügyelték a tiszti orvosok.

A menhelyek működése

A menhelyek belső életéről csak utalásokból következtethetünk. Házi rend az Akácfa utcai menhelyről maradt fenn. Ez a szoba éjjeli menedékhelyként működött, nappal zárva tartották és csak férfiak használhatták. Az intézményt rendkívül szigorú szabályok szerint vezették. Az, aki itt akart megszállni éjszaka köteles volt bejelenteni adatait, részeg, tisztátalan, illetve nemi betegségben szenvedőket visszautasították. Kötelező volt a lefekvés előtti mosakodás és a környezet tisztán tartása. Este kilenc óra után még beszélgetni sem lehetett. Nyolc napnál

⁶⁴ Jelentés 1886.

⁶⁵ Jelentés 1886.

hosszabb ideig senki nem tartózkodhatott a menhelyen, az újbóli felvétel kérésére 14 nap elteltével volt lehetőség.

A menhelyek gyakorlati működtetését gondnokra bízta. Ők ügyeltek arra, hogy az ott dolgozó hivatalnokok és felügyelők szabályosan végezzék munkájukat. Ellenőrzi a beszerzéseket, feladata hogy a működés olcsó és zavartalan legyen. A menhelyfelügyelőket az egyesület tagjai közül választották, akik esetenként a felvételnél is jelen voltak, ügyeltek a házirend betartására, kezelték a panaszos eseteket és azokról jelentést tettek.⁶⁶ A szállásért, csekély összeget ugyan, de fizetni kellett. Ebből fedezték a működtetés költségeinek egy részét, illetve erkölcsi megfontolásból is fontosnak tartották az ingyenesség kizárását:

*„Az ingyenesen nyújtott éjjeli szállás magasabb jótéteménynek látszott ugyan, mindazonáltal hálópénzek beszédese határozottatott e, és pedig nemcsak a pénzügyi szükségre való tekintettel, hanem azon indokból is, hogy a **szegényeket** nem pedig a **munkakerülőket** kell támogatni. Ilyen módon a menhely a moralitást jobban szolgálta, mint a határt és különbséget nem ismerő jószívűséget.”*⁶⁷

Kivételes esetet a karácsonyi időszak jelentett, ilyenkor minden évben díjtanul kaptak szállást a hajlékot keresők. A téli hónapokban az intézmény a szállás biztosításán kívül az étkezésről is gondoskodott, levest és kenyeret osztottak. 1890-ben az időtartamot három hónapról négyre terjesztették ki.⁶⁸ Az ételosztást a kolerajárvány is befolyásolta. Ez valószínűleg összefüggésben állt azzal, hogy a betegség az éhségtől legyengült, kevésbé ellenálló szervezet hamarabb megtámadja. 1892-ben októbertől márciusig osztottak levest és kenyeret.⁶⁹

A menhelyek lakói

A korszakban a menhelyek befogadóképessége az ágyak száma alapján az alábbiak szerint alakult:

II. kerület, Szegényház utca: férfi: 144, nő 41.

VI. kerület Külső–Váci út férfi 361: nő 41.

⁶⁶ Hajléktalanok Menhelye cz. Jótékony egyesület alapszabályai. Budapest 1881

⁶⁷ Jelentés 1905

⁶⁸ Jelentés 1890.

⁶⁹ Jelentés 1892.

VII. kerület, Rottenbiller utca férfi: 130, nő: 0.

VIII. kerület Alföldi utca férfi:344, nő: 37.

A menhelyek az 1880-as években teljes kihasználtsággal működtek, sőt, helyhiány miatt vissza is kellett utasítani a hajlékot keresőket,⁷⁰ üresen maradt ágyak esetenként a női osztályokon fordultak elő.⁷¹ Az évtized végén azonban a telítettség aránya folyamatosan csökkenni kezdett. Dömsödi Balázs tanulmányában rámutat arra, hogy ennek oka a folyamatos rendőri razziákban keresendő.⁷² 1888-ban 8 krajcárról 6-ra szállították le a díjat.⁷³

Az 1885. évben a gyermekek számában mutatkozott csökkenés. Ennek oka, hogy egészségügyi okokból korlátozást vezettek be, amely értelmében egy felnőtt maximum egy gyermek kíséretében vettek fel.⁷⁴ Kihasztnátlan ágyak a legnagyobb arányban a II. kerületben voltak, ezért az Egylet vezetésében felmerült a gondolat, hogy az épületnek más funkciót is be kéne betöltenie, foglalkoztató műhelyek létesítését tervezték benne.

A századfordulót követően a menhelyek fokozatosan elvesztették korábbi funkciójukat. Az épület már nem kizárólag a hajléktalanok ellátására szolgált. 1903-ban a VI. kerületi menház melegedő szobáját és népkonyha helyiségeit napközi otthonnak engedték át.⁷⁵ A II. kerületi épület fel nem használt hálótermeiben a II. kerületi jótékony egylet munkanélküli nőket foglalkoztató helyiséget alakított ki, varrógépeket állítottak fel benne.⁷⁶ Az 1910-es években a munkanélküliség nagy aránya, majd később a háborús évek során a hangsúly más szociális problémákra tolódott, az Egylet egyre kevesebb pénzt és adományt kapott a menhelyek fenntartására. A budai menhelyet 1914-ben hadikórházzá alakították át, 1916-tól a VI. és VII. kerületi épületekben erdélyi menekülteket szállásolták el. 1917-ben a Rottenbiller utcai menhelyet a Vöröskereszt lábadozó otthonnál alakította át.

A menhelyek lakóiról keveset tudunk. A tanácshoz intézett levélben azt írják róluk, hogy annak ellenére, hogy a társadalom legalsó rétegéből valók, megtartják a házirendet, kihágás vagy bármilyen konfliktus még nem történt.⁷⁷ Az egylet már a kezdetekben is

⁷⁰ Jelentés 1884.

⁷¹ Jelentés 1889.

⁷² Dömsödi Balázs: *Menhely és razzia. Hajléktalanság és intézményes érdekek Budapesten a századfordulón.* Századvég. 19.sz. 2000. 47-7

⁷³ Jelentés 1888.

⁷⁴ Jelentés 1885.

⁷⁵ Jelentés 1893.

⁷⁶ Jelentés 1905.

⁷⁷ IV. 1407. b. IX-4927/1879.

tervezte női menhelyek létesítését, érvelésükben a nők helyzetét máshogy ítélik meg, mint a férfiakét:

Egy ilyennemű menhely felállításának szükségessége még égetőbb, mert a hajléktalan nő védtelenségénél fogva még égetőbb, s ügye fogyottabb, továbbá sokkal több esélynek és császnak van kitéve mint a férfi.”⁷⁸

Podmaniczky Frigyes beszédéből, ami a Alföld utcai Menház megnyitásakor mondott el szintén kiolvashatók a hajléktalanokról alkotott sztereotípiák:

„a puszta földön, legjobb esetben szalmán fekvé éjjelüket, szűk, pálinkagőzös piszkos helyiségekben. A tisztaság legelemibb kívánalmainak sem tehetnek eleget s rondábban, mint ahogy jöttek hagyják oda ezen éjjeli nyughelyüket. De nemcsak a testre, a lélekre is elragad a környezet szennye. Sehol sem tenyészik jobban a véték és a bűn, mint a tisztátalan elembe. A tisztaság érzetével az önbecsülés utolsó nyoma is elenyészik és fokról fokra süllyedve a társadalom ellenségévé válik.”⁷⁹

Az alkoholizmus, a higiénia teljes hiánya mellett megjelenik az a vélemény is, miszerint ezek az emberek fenyegetik a közrendet. A szegényügy morális és rendészeti szempontú kezelése egész Európára jellemző volt a korszakban.⁸⁰ A 19. századra a keresztények kegyes szegényégről alkotott nézeteit már felváltotta az a megítélés, miszerint a társadalom periferiáján élők létezésükkel fenyegetik a fennálló rendet.⁸¹

A kortársak is észlelték, hogy ezek a tüneti kezelések nem jelentenek megoldást a hajléktalanság problémájára:

⁷⁸ U.o.

⁷⁹ Podmaniczky –Neuschlosz: Emlékirat a Hajléktalanok Menhelye cz. Jótékony egyesület Alföld –utczai menházának megnyitása alkalmából. Budapest 1888. 4.o.

⁸⁰ Horváth J. András: A megigényelt világváros. Budapest hatósága és lakossága a városegysítés éveiben. Budapest, 2010.

⁸¹ Gyáni Gábor: Könyörületesség, fegyelmezés, avagy a szociális gondoskodás genealógiája. Történeti Szemle. 1999. 1-2. 58.o.

*„ A külföld nagyvárosaiban létező hasonnemű intézmények példájára hajléktalanná vált **egész családok** ideiglenes elszállásolásáról, esetleg foglalkoztatásáról és keresetéről gondoskodni, menházainkat felkereső **elzüllött egyének** rendszeres javítását megkísérelni stb. stb. még a jövő feladatát képezi. ”⁸²*

Összegzés, következtetések

A városegysítést követő évtizedekben a lakáshiány, a zsúfoltság és az így okozott egészségügyi veszélyek felhívták a figyelmet a hajléktalanságra is. A korszakban két politikus dolgozott ki átfogó koncepciót az ügyben, Neményi Ambrus és Gerlóczy Károly.

A lakáshiány orvoslását a város vezetői alapvetően az alsóbb rétegek számára is megfizethető kis lakások építésében látták. Adókedvezmények útján igyekeztek előmozdítani az építkezéseket, mivel azt feltételezték, hogy a lakások számának növelésével párhuzamosan csökkeni fog a bérlemények ára is.

A zsúfoltságot és a rossz higiénés viszonyok okozták a járványok terjedését, és ezt tették felelőssé a magas halandósági arányok miatt is. Ezeket a körülményeket rendeletekkel is igyekeztek felszámolni. Meghatározták azokat a feltételeket, ami mellett albérlőket lehet fogadni. Ahol ezek nem teljesültek, ott kilakoltatásokra került sor.

A szegényügyet a korszakban általánosan morális és rendészeti szempontból ítélték meg. A hajléktalanok és ágyrajárók esetében ehhez társulnak közegészségügyre és köztisztaságra vonatkozó szempontok. Emellett figyelembe kell vennünk a várospolitikai szempontokat is. A lakáshiány megoldásának sürgetése mellett érvekben gyakran elhangzik a korszakban, hogy a közelgő millenniumi ünnepségek miatt is fontos a helyzet rendezése. Számítottak arra, hogy ez alkalomból tömegesen érkeznek majd Budapestre, akik szintén szállást fognak keresni. Humanitárius szempontú érvelés a Hajléktalanok Menhelye Egylet esetében fordult elő, a hatóságok a közegészségügyi veszélyekre és az erkölcsi károkra hivatkoznak.

A hajléktalansággal kapcsolatos, lakásügyben elhangzott felszólalásokból arra következtethetünk, hogy tágan értelmezték a hajléktalan jelzöt, azonban az intézkedésekkel ezek csak egy meghatározott részének kívántak segíteni. Hajléktalannak tekintették a társadalomnak azt a csoportját, amelyik bizonytalan körülmények között él, nincs otthona,

⁸² Jelentés 1898.

állandóan vándorol egyik ágybérletből a másikba. Ide sorolták a túlszűfolt és a pincelakások lakóit, az éjszakai szállásokban alvókat. Ide tartoztak azok is, akik nem lakás céljából készült épületekben éltek. Számukat nagyban növelte a kilakoltatások során utcára került személyek száma. Jellemzően a munkássághoz kapcsolódó problémának tekintették. Fontos kiemelni, hogy a munkanélküli és csavargó rétegekről zajlik a diskurzus, nem az ő ellátásuk a cél, hanem a tisztességes szegénységben élő embereknek szándékoznak segítséget nyújtani.

Elhelyezésük megoldása miatt tartották szükségesnek a menhelyek és a szükséglakások építését. Ellátásukat alapvetően társadalmi feladatnak tartották. A munkáslakások építéséért a vállalkozókat tették felelőssé. A főváros anyagi segítséget nyújtott a menhelyek építéséhez, azok kezelését és irányítását a Hajléktalanok Menhelye Egylet gondjaira bízta. A korszakban a hajléktalanok ellátása a fedélhez juttatást és némely esetben az étkeztetést fedte le.

A szükséglakások építése összefüggésben volt a kolerajárványok feltűnésével. A barakkok nem tudták megvalósítani azt a célt, amire szánták őket, a zsúfoltság és a rossz körülmények itt is jellemzőek voltak. Átmeneti megoldásnak tekintették ezeket, de a gyakorlat azt mutatta, hogy amennyiben egyszer beköltöztek oda, már nem szívesen hagyták el ezeket a lakásokat.

A dolgozatban bemutatott törekvések és intézkedések mind azoknak a hajléktalanoknak a megsegítésére irányulnak, akik valamilyen munkát végeznek, de keresetükből nem tudnak megélni és lakást bérelni. A munkanélkülieket, csavargókat, koldusokat és egyéb, a társadalom perifériáján élő embereket nem együtt kezelik a dolgozó hajléktalanokkal. Emiatt is tartották végig szükségesnek azt, hogy a menhelyeken szállásdíjat szedjenek, így akarták megakadályozni, hogy az intézmény „koldustanyává” váljon.

Visszatérve a túlszűfoltág kérdéséhez, az nem elfedte, hanem a felszínre hozta a hajléktalanok ügyét. Annyiban azonban igazat adhatunk ennek az állításnak, hogy az intézkedések csupán tüneti kezelések voltak, és csak szállásbiztosításra korlátozódtak. Ily módon ezek nem voltak alkalmasak a főváros lakáshelyzetének, sem a hajléktalanokkal kapcsolatos gondok megoldására.

Irodalomjegyzék

Levéltári források

Budapest Főváros Levéltára

BFL IV. 1407.b. 1138/1884 kcs

BFL IV. 1407.b.473/1893 lvt.sz.

BFL IV.1407.b IX-616/1876

BFL IV.1407.b IX- 4927/1879

BFL IV.1407.b IX- 6190/1879

BFL IV.1407.b IX-2938/1880

Nyomtatott források

A Hajléktalanok Menhelye igazgatóságának számadó jelentései 1885 –1916. Budapest. 1885 –1917..

Hajléktalanok Menhelye című jótékony egyesület alapszabályai. Budapest, 1881.

Barth László: *Budapest Főváros Szegény –ügye.* Budapest, 1877.

Gerlóczy Károly: *Az 1893. évi koleráról.* Budapest, 1894.

Gerlóczy Károly: *Előterjesztés a budapesti lakásviszonyok rendezése tárgyában.* Budapest, 1893.

Kőrösi József: *Budapest Székesfőváros Szegényügye az 1900-1902. években.* Budapest, 1905.

Podmaniczky –Neuschlosz: *Emlékirat a Hajléktalanok Menhelye cz. Jótékony egyesület Alföld – utczai menházának megnyitása alkalmából.* Budapest, 1888.

Schuler Dezső: *A hajléktalanság kérdése a székesfővárosban.* Budapest, 1936.

Thirring Gusztáv (szerk.) *Budapest székesfőváros Statisztikai Évkönyve 1894.* Budapest, 1896

Thirring Gusztáv (szerk.) *Budapest székesfőváros Statisztikai Évkönyve 1899-1901.* Budapest, 1904

Szakirodalom

Bácskai Vera –Gyáni Gábor –Kubinyi András: *Budapest története a kezdetektől 1945-ig.* Budapest 2000.

Dömsödi Balázs: *A menhelyektől a minta –építkezésig.* Korall 2001. 5-6. sz. 94-113. old..

- Dömsödi Balázs: *Menhely és razzia. Hajléktalanság és intézményes érdekek Budapesten a századfordulón.* Századvég.19.sz. 2000. 47-7
- Ferge Zsuzsa: *Fejezetek a magyar szegénypolitika történetéből.* Budapest: Magvető. 1986.
- Gyáni- Kövér: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*
- Gyáni Gábor: *A szociálpolitika múltja Magyarországon,* Bp.. 1994
- Gyáni Gábor: *Könyörületesség, fegyelmezés, avagy a szociális gondoskodás genealógiája.* Történeti Szemle. 1999. 1-2. 58.o.
- Gyáni Gábor: *Bérkaszárnya és nyomortelep.* Budapest 1992.
- Győri Péter: *A „Hajléktalanok Menhelye Egylet“ –Az első fővárosi hajléktalanügyi kezdeményezés.* Bp.2003.
- Győri Péter: *Hajléktalanok a szavak és számok hálójában.* Beszélő, 2005. (10. évf.) 3-4. sz.
- Győri Péter –Sass Lajos: *A Népszálló története.* Bp.2003
- Holló Szilvia Andrea: *A hatósági népkonyhák szervezetének kialakulása.* Tanulmányok Budapest Múltjából XXVII. Budapest, 1988.
- Horváth J. András: *A megigényelt világváros. Budapest hatósága és lakossága a városgesítés éveiben.* Budapest, 2010.
- Neményi Ambrus: *Jelentés a budapesti lakásügy tárgyában.* Budapest, 1883.
- Perényi Roland: *A bűn nyomában. A budapesti bűnözés társadalomtörténete 1896 –1914.* Budapest, 2012.
- Perényi Roland: *A bűn és a nyomor tanyái : a szegénység és bűnözés tere Budapesten a 19-20. század fordulóján.* Urbs magyar várostörténeti évkönyv. 2009. 4. évf. 1. sz. 205-226. old.
- Perényi Roland: *Városi tér és hatalom: "utcapolitika" a századfordulós Budapesten.* Századvég 2006. (11. évf.) 39. sz. 29. old.
- Pik Katalin: *A szociális munka története Magyarországon (1817-1990).* Budapest, 2001
- Pomogyi László: *Szegénység és községi illetőség a polgári Magyarországon.* Budapest, 2001.
- Tomka Béla: *Szociálpolitika a 20. századi Magyarországon európai perspektívában.* Budapest, Századvég, 2003.
- Umbrai Laura: *A szociális kislakásépítés története Budapesten 1870-1948.* Budapest, 2008.